

ko so svoje o tej vojni povedali tisti, ki so jo sprožili in oni, ki so z njo služili (denar, čast, vpliv, moč).

Naenkrat znamo ceniti okorne, zatikajoče se besede komaj pismenih vpo-klicancev, z zanimanjem listamo pisma, dnevnike, zapiske statistikov v strelskih jarkih. Zanima nas vse - hrana, odnosi med soborci, odnos do nasprotnika, strah, tesnoba, pričakovanje konca morije, hrepenenje po domu, ljubezni, miru. Kar nekako sram nas je, da tem glasovom z roba pekla nismo znali prisluhniti prej. Zavedamo se, da so ti zapisi morebiti malce prikrojeni (cenzurirani ali samo-cenzurirani), da so nastajali v različnih stresnih situacijah, da so jih pisali ljudje različnih značajev, a vseeno - so najizvirnejša pričevanja, ki jih je za sabo pustil krvavi čas rojevanja novega stoletja.

Ciril Prestor, rojen leta 1890, je svojo vojno odisejado, ki ga je vodila iz Soprona (tam je služil vojsko) v Bosno, Srbijo, Madžarsko, Galicijo, Italijo in končno spet v Srbijo ter tretjič prek Madžarske domov, začel že leto pred začetkom vojne - 1913. Vse od svojega odhoda v vojsko je vestno beležil etape svoje "poti po svetu". Njegovi zapisi so največkrat eno ali dvovrstični realistični krokiji o postajah ob poti, bojih, "vagoniranjih", poteh v zaledje po nakupih (bil je nekakšen ekonom), spletkah med častniki in podčastniki ter slikah vojnega nasilja (ubitih civilistih, razmesarjenih vojakih...). Sam dnevnik v bistvu ni kaj več od dnevnika njegovega oddelka. V njem ni čustev, zasebnosti, pričakovanj in hrepenenja. Prestor je vsega tega zmožen edinole v sklepnih besedi k dnevniku, ki jo je napisal na novoletni dan leta 1924.

Sam dnevnik bi bil za objavo gotovo pošastno pust, če ga ne bi urednik rašomonsko kombiniral s podobnimi, precej prebavljivejšimi zapisi vojakov Lorenza Prestorja, Ivana Primožiča in Josipa Prelesnika, ki jih hrani Kobariški muzej ter dnevnikom Franca Rueha, ki je izšel pri Slovenski matici. Dogajanje nam pomaga rekonstruirati tudi prgišče člankov iz Slovenskega naroda in Slovenca, kot relacijo "v širni svet" pa je urednik uporabil vojne spomine belgijskega kralja Alberta I., Tirolca Matthiasa Ladurnerja in nemškega štabnega častnika Maxa Hoffmana.

Študija je nedvomno veliko več kot uvod - je tekoče pisana, zanimiva in informativna ekspedicija v čas velikega klanja, je pa tudi dostojen poklon tisočim slovenskih in milijonom svetovnih žrtev te morije, obenem pa iskren "mea culpa" celotnega zgodovinarskega ceha pri nas.

Še namig za 21. stoletje: knjiga je dostopna tudi na spletnih straneh na naslovu www.zrc-sazu.si/prestor. Prihodnost se je začela - tudi v historiografiji.

Aleksander Žižek

M i r o s l a v S t i p l o v š e k : Slovenski parlamentarizem 1927-1929: avtonomistična prizadevanja skupščin ljubljanske in mariborske oblasti za ekonomsko-socialni in prosvetno-kulturni razvoj Slovenije ter za udejanjenje parlamentarizma. Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, Ljubljana 2000, 497 strani, ilustr.

Profesor Miroslav Stiplovšek, avtor odmevnih monografij in študij o sindikalnem gibanju na Slovenskem od druge polovice 19. stoletja do leta 1941, o slovenski zgodovini med obema svetovnjima vojnama, o obdobju v letih 1941-1945 in o krajevni zgodovini domžalskega in kamniškega območja v 19. in 20. stoletju, je v zadnjih letih intenzivno preučeval eno od najbolj relevantnih vprašanj politične zgodovine Slovencev v prvi Jugoslaviji - to je vprašanje uresničenja tedanjih slovenskih narodno-avtonomističnih teženj. Te so izražale večina slovenskega naroda in njegove takratne politične elite. Prof. Stiplovšek je svoje obravnavanje tega pomembnega historiografskega vprašanja zaokrožil v monografiji Slovenski parlamentarizem 1927-1929. Monografija ima podnaslov, ki opozarja na njeno vsebinsko širino: *avtonomistična prizadevanja skupščin ljubljanske in mariborske oblasti za ekonomsko-socialni in prosvetno-kulturni razvoj Slovenije ter za udejanjenje parlamentarizma*. Monografija je izšla pri enem od ključnih nosilcev humanistične znanstvene dejavnosti na Slovenskem - Znanstvenem inštitutu Filozofske fakultete v Ljubljani.

Monografija Slovenski parlamentarizem 1927-1929 vsestransko razčlenjuje delovanje t. i. oblastnih samouprav in prek tega vprašanje uresničenja avtonomističnega programa na Slovenskem v omenjenih letih. Oblastne samouprave so delovale v okviru t. i. oblasti - izraz je bil povzet iz srbskega jezika - to je posebnih upravno-teritorialnih enot, na katere je bilo v dvajsetih letih razdeljeno ozemlje Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev. Razdelitev Kraljevine SHS na oblasti je bila izvedena na osnovi centralistične Vidovdanske ustave, sprejete 28. junija 1921. Ta je celotno ozemlje Kraljevine SHS obravnavala kot enoten državnopravni teritorij in je mimo vseh narodno-zgodovinskih meril uzakonila povsem mehanično razdelitev države. Oblasti so smele imeti največ 800.000 prebivalcev, oblikovane pa so morale biti le po naravnih, socialnih in gospodarskih merilih. Ustava je tudi določala, da vsaki oblasti načeluje t. i. veliki župan. Velikega župana je na predlog ministra za notranje zadeve imenoval kralj in je bil dejansko le državni uradnik, ki se je ravnal po odločitvah centralne oblasti. Ko je bila leta 1922 členitev državnega območja na oblasti izvedena, je bilo oblikovanih 33 oblasti, med njimi sta bili dve, ljubljanska oblast in mariborska oblast, na slovenskem ozemlju. Ljubljanska oblast je obsegala ozemlje nekdanje dežele Kranjske in hrvaški okraj Kastav, mariborska pa ozemlje nekdanje dežele Štajerske, Mežiško dolino, Prekmurje in hrvaško Medjimurje. Slovenija je bila s tem upravno razkosana na dva dela, kar je Slovincem odvzemalo eno od osnovnih možnosti za skladen nacionalni razvoj, to je celovitost lastnega narodnega ozemlja. To možnost je še dodatno omejeval zakon o občni upravi iz leta 1922. Po tem zakonu so lahko veliki župani zadržali izvršitev vsake odločbe oblastnih skupščin in oblastnih odborov. Oblastne skupščine in oblastni odbori so bili ustavno določeni organi samostojnega upravljanja finančnih, gospodarsko-socialnih in kulturno-prosvetnih zadev na območju posamezne oblasti. Veliki župan je lahko zadržal izvajanje njihovih odločitev, če je menil, da niso utemeljene v ustavi in zakonih.

Uvedba oblastnih samouprav, do katere je prišlo po volitvah v oblastne skupščine 23. januarja 1927, je kljub navedenim omejitvam pomenila delno ublažitev ostrega centralističnega državnopravnega sistema v Kraljevini SHS. Samostojno upravljanje zadev, ki ga je dopuščal državni centralizem, je bilo utemeljeno v delovanju najvišjih izvoljenih predstavniških teles slovenskega naroda v prvi

jugoslovanski državi - v oblastnih skupščinah ljubljanske in mariborske oblasti. Tako lahko o času njihovega delovanja - od formalnega konstituiranja 23. februarja 1927 do uvedbe kraljeve diktature 6. januarja 1929, ko so bile oblastne skupščine ukinjene - govorimo tudi kot o času, ko je prvič zaživel slovenski parlamentarizem. Od tod tudi knjigi njen naslov. Slovenci so si namreč pred tem, v avstro-ogrski monarhiji, vsa predstavniška telesa, ki so bila neposredno vezana na slovensko narodno ozemlje, delili z Nemci in Italijani. Po prvi svetovni vojni pa so svoja izvoljena predstavniška telesa imeli le na ozemlju, ki je bilo v jugoslovanski državi. Pri tem sta ljubljanska in mariborska oblastna skupščina, ki sta delovali po zgledu osrednjega beograjskega parlamenta, kljub zakonski prepovedi ob obravnavanju gospodarsko-socialnih in kulturno-prosvetnih vprašanj, občasno posegali tudi na politično področje. Pri obravnavanju političnih vprašanj je v obeh oblastnih skupščinah posebej prišel do izraza pluralizem pogledov vseh v njih zastopanih tedanjih političnih strank.

Osrednji dejavnik delovanja obeh slovenskih samouprav in njunih izvršilnih organov - oblastnih odborov - je bila najmočnejša slovenska politična stranka - avtonomistična Slovenska ljudska stranka, ki je na volitvah v oblastne skupščine zmagala z absolutno večino glasov. Ker je SLS ocenila, da lahko v obstoječih političnih razmerah prek oblastnih samouprav vsaj deloma uresniči svoje avtonomistične zamisli ter hkrati tudi svojo oblastno dominacijo v Sloveniji, je februarja 1927 stopila tudi v vlado. Tako se je po dolgoletni opoziciji odločila za pragmatično politiko.

Na vprašanje, kaj je Slovenska ljudska stranka, ki je edina med slovenskimi avtonomistično usmerjenimi strankami imela tudi stvarne politične možnosti, da poskusi uresničiti slovenske narodnoavtonomistične težnje, storila, da bi jih lahko v okviru obstoječe jugoslovanske državno-politične realnosti tudi udejanjila, odgovarja Stiplovškova monografija. Avtor po predgovoru (str. 9-13), v katerem opredeli predmet svoje obravnave, v prvem poglavju (str. 15-74) najprej predstavi slovensko samostojnost v okviru novembra 1918 obstoječe Države Slovencev, Hrvatov in Srbov in že takrat obstoječe zamisli, da bi se vzpostavil slovenski nacionalni parlament. Oriše tudi prizadevanja za avtonomijo Slovenije po ustanovitvi Kraljevine SHS 1. decembra 1918. Prizadevanja, v okviru katerih je bila februarja 1919 sprožena tudi zahteva po oblikovanju samostojnega slovenskega pokrajinskega parlamenta, niso bila uspešna. Kljub naporom SLS v delno avtonomni Deželni vladi za Slovenijo, posebej pa še v Ustavodajni skupščini, je bila Slovenija s sprejemom vidovdanske ustave vpeta v strogo centralistični državni sistem. S tem pa je postalo vprašanje slovenskega narodnega programa osrednji problem tedanje slovenske politike. Avtor zato predstavi poglede takratnih slovenskih političnih subjektov glede na upravno razdelitev države na oblasti in na narodno vprašanje v letih od sprejema ustave do volitev v oblastne skupščine januarja 1927. Ob tem posebej opozarja na parlamentarne volitve leta 1923 in 1925. SLS je z zahtevo po vzpostavitvi zakonodajne avtonomije upravno enotne Slovenije na Slovenskem obakrat zmagala z absolutno večino. Avtor v naslednjem poglavju (str. 75-122) predstavi tudi poglede slovenskih strank na vprašanje oblastnih samouprav pred volitvami v oblastne skupščine, njihovo predvolilno dejavnost in rezultate oblastnih volitev 23. januarja 1927.

S konstituiranjem oblastnih skupščin in oblastnih odborov ter imenovanjem obeh velikih županov iz vrst SLS, kar je le-ta dosegla po svojem vstopu v vlado, se je začelo obdobje intenzivnih prizadevanj SLS, da bi v jugoslovanski Sloveniji prek oblastnih samouprav urejali čim več gospodarsko-socialnih in kulturno-prosvetnih zadev, ki jih je centralistična državna uprava več let neustrezno reševala ali zemarjala. Pri tem je bilo zelo pomembno dejstvo, da sta bila oba velika župana pripadnika SLS. To je bilo glede na njune velike pristojnosti bistveno za učinkovito delovanje oblastnih samouprav. Enaka strankarska pripadnost obeh velikih županov in odločujočih dejavnikov oblastnih samouprav je namreč zagotavljala njuno medsebojno sodelovanje. Avtor delovanje oblastnih samouprav temeljito predstavlja v tretjem, četrtem in petem poglavju svoje monografije (str. 123-302). V tem, jedrnem delu monografije, podrobno razčlenjuje vsa tri zasedanja oblastnih skupščin: prvo, od 23. februarja do 5. novembra 1927, drugo, od 5. novembra 1927 do 5. novembra 1928, in tretje, od 5. novembra 1928 do uvedbe kraljeve diktature 6. januarja 1929. Razčlemba delovanja obeh slovenskih oblastnih skupščin pokaže njuno izjemno voljo doseči, da bi se položaj Slovenije, kolikor je le bilo mogoče, približal narodnim avtonomističnim ciljem. Avtor natančno prikaže, kako sta obe slovenski samoupravi v prvi polovici leta 1927 od ljubljanskega in mariborskega velikega župana prevzeli vrsto pristojnosti: nadzor nad občinami, okrajnimi zastopi in okrajnimi cestnimi odbori in nadzor nad oblastno in bivšo deželno imovino. Kasneje sta ustanovili tudi svoje oblastne denarne zavode. Mariborska samouprava je na osnovi odločbe ministra za zdravstvo prevzela tudi finančno zelo pomembni zdravilišči Rogaška Slatina in Dobrna. Obe slovenski samoupravi sta tudi dosegli, da se je prek ministrskega inšpektorata ohranila enotna zdravstvena uprava za Slovenijo. V času, ko je bila SLS še v vladi - do srede aprila 1927 - je Narodna skupščina dala oblastnim skupščinam tudi pravico, da v mejah ustave in državnih zakonov spreminjajo, dopolnjujejo in razveljavljajo bivše deželne zakone. S tem je bila med drugim tudi slovenskima oblastnima skupščinama delno omogočena uredbodajna pristojnost.

Po sklenitvi *blejskega sporazuma* med SLS in velikosrbsko Narodno radikalno stranko julija 1927, na osnovi katerega je SLS po parlamentarnih volitvah septembra 1927, ponovno stopila v vlado, je prišlo do prenosa številnih pristojnosti in sredstev posameznih ministrstev na slovenske oblastne samouprave. V tem pogledu je bilo sodelovanje SLS v vladi za Slovenijo nedvomno koristno. SLS je bila v vladi do uvedbe kraljeve diktature, njen načelnik dr. Anton Korošec pa je bil od 27. julija 1928 do 6. januarja 1929 celo predsednik vlade. S tem je bil edini nesrbski predsednik vlade v prvi jugoslovanski državi. V času, ko je bila SLS v vladi oziroma jo je vodil A. Korošec, sta ljubljanski in mariborski oblastni odbor od ministrstva za zdravstvo oktobra 1927 prevzela bolnice in okrožne zdravstvene službe v obeh oblasteh. S tem sta slovenski oblastni samoupravi prvi v državi prevzeli pristojnosti na področju zdravstva. Izstopali sta tudi ob izdaji vladne uredbe o prenosu poslov na oblastne samouprave novembra 1927. Od vseh samouprav v državi sta namreč od ministrstev za zdravstvo, za gradnje, za trgovino in industrijo, za socialno politiko in za kmetijstvo prevzeli vrsto ustanov in zadev in dobili največ pristojnosti na področju javnih gradenj, kmetijstva, neagrarnih panog, zdravstva, socialnega skrbstva, šolstva in kulture. Prav tako sta bila njuna oblastna proračuna za leto 1928 in 1929, s katerima sta si zagotovili gmotne

temelje za svoje delovanje in ki sta bila med najvišjimi v državi, sprejeta hitro in brez zapletov. Pri tem pa so centralistične oblasti uspele doseči svoj cilj, to je razbremenitev osrednjega proračuna pri financiranju posameznih oblasti. Tiste samouprave, med njimi tudi slovenski, ki so hotele uspešno izvajati svoje naloge, so morale pri oblikovanju svojih proračunov poiskati tudi lastne vire. To je pomenilo dodatno davčno obremenitev prebivalstva.

Obe slovenski samoupravi sta bili v posebnem položaju tudi glede njihovih uredbodajnih pristojnosti. Narodna skupščina jima je namreč v uvodnem zakonu k proračunu za leto 1928, kot edinima v državi, razširila pravico spreminjanja nekdanjih deželnih uredb tudi na naredbe slovenske Narodne vlade, ki je delovala od razpada Avstro-Ogrske do januarja 1919 in naredbe Deželne vlade za Slovenijo, ki je delovala do sprejema vidovdanske ustave. Naredbe teh vlad so po vidovdanski ustavi dobile značaj zakonov, s pravico do njihovega spreminjanja pa sta slovenski oblastni skupščini edini imeli pravico sprejemati tudi uredbe z zakonodajno močjo oziroma sta *de facto* začeli izvajati celo omejene zakonodajne funkcije. Ta privilegij je bil - enako kot prenos večjega števila zadev in ustanov iz državne uprave na slovenski oblastni samoupravi kot na druge v državi - pogojen s sodelovanjem SLS v vladni koaliciji. Vse to je pomenilo asimetrično udejanjanje oblastne samouprave, kar so odločno kritizirali zlasti na Hrvaškem, kjer so predstavniki centralističnih oblasti ovirali njeno delovanje.

Uvedba diktature je končala manj kot dvoletno obdobje, ko so se Slovenci na področju občne uprave ter na gospodarsko-socialnem, kulturnem in deloma tudi na prosvetnem področju upravljali sami. Kako je bilo kasneje, v prvem letu diktature, ko sta nekdanja vodilna funkcionarja ljubljanske in mariborske oblastne samouprave, dr. Marko Natlačen in dr. Josip Leskovar, v novi funkciji oblastnih komisarjev še uspela skrbeti za izvajanje poglobitvenih oblastnih samoupravnih nalog, avtor predstavi v zadnjem, šestem poglavju svoje monografije (str. 303-350). V njem je prikazano tudi nadaljevanje slovenskih avtonomističnih prizadevanj v okviru skromnih pristojnosti banskega sveta Dravske banovine v tridesetih letih. Toda za leta 1927-1929, na katera je osredotočena avtorjeva monografija, je bilo bistveno, da sta bila upostavitve in delovanje ljubljanske in mariborske oblastne samouprave edina oblika udejanjenja slovenskih avtonomističnih teženj v pogojih centralističnega državnega sistema vidovdanske ustave.

Višja stopnja udejanjenja samouprave oziroma nekaterih vidikov avtonomije na Slovenskem v letih 1927-1929 je bila protiusluga, ki so jo vladne partnerice dale Slovenski ljudski stranki za njeno sodelovanje v vladi. To seveda ni pomenilo uresničenja programa zakonodajne avtonomije Slovenije. Toda - kot opozarja avtor - Slovenska ljudska stranka je delovanje obeh oblastnih samouprav izkoristila za to, da sta, kolikor je le bilo mogoče, prek njenega funkcionarskega kadra delovali kot ena slovenska upravna enota. Seveda je pri tem njuno delovanje izkoriščala tudi za svoje strankarske koristi, vendar je treba poudariti, da so njuni najpomembnejši dosežki koristili vsem oziroma splošnim slovenskim interesom. To je bilo posebej pomembno zato, ker sta ljubljanska in mariborska samouprava v času svojega delovanja zelo napredovali. Svoje največje uspehe sta dosegli na gospodarskem področju - pri javnih gradnjah in vzpodbujanju razvoja agrarnih panog. Njun izjemno pomemben dosežek je bila tudi ureditev zdravstva v povezavi z reševanjem socialne problematike. Izboljšali sta še razmere na področju prosvete

in kulture. Različne vidike tega širokega in prizadevnega dela obeh samouprav posebej prikazujejo obsežne priloge k monografiji (str. 351-480), v kateri so po kriteriju znanstvene objave virov, objavljeni izbrani sejni zapisniki in drugi dokumenti o delovanju skupščin in odborov ljubljanske in mariborske oblasti. To monografiji, ki jo odlikuje tudi bogato slikovno gradivo, daje še posebno dokumentarno vrednost. Objavi izbranih sejnih zapisnikov in drugih dokumentov sledijo vsebinsko lepo zaokrožen povzetek v nemškem jeziku (str. 481-485), navedba Virov in literature (str. 486-490), uporabljenih okrajšav (str. 491) in obsežnejše kazalo osebnih imen (str. 492-497).

Z monografijo Slovenski parlamentarizem 1927-1929 je končno zapolnjena velika vrzel pri celostnem vrednotenju vprašanja slovenske avtonomije v prvi jugoslovanski državi. Sedaj namreč vemo, da so Slovenci prek delovanja oblastnih samouprav v letih 1927-1929 zelo jasno pokazali sposobnost, da samostojno rešujejo pomembna sistemska vprašanja svojega razvoja. S tem monografija prof. Stiplovska dokazuje - in to je tudi njen poseben pomen -, da bi lahko Slovenci že v tistem času svoje narodnopolitično življenje udeležili v polnem obsegu, če bi le obstajala možnost, da bi bil uresničen slovenski avtonomistični nacionalni program. Monografija Slovenski parlamentarizem 1927-1929 je tako pomemben prispevek pri razkrivanju narodno emancipacijskih ustvarjalnih sil slovenskega naroda v njegovi novejši zgodovini. Zato lahko ob sklepu utemeljeno zapišemo, da smo z monografijo Slovenski parlamentarizem 1927-1929 dobili eno od standardnih del, v katerih bo utemeljeno nadaljnje preučevanje slovenske politične zgodovine v prvi Jugoslaviji.

Jurij Perovšek

Franc Rozman, Vasilij Melik, Božo Repe: Zastave vihrajo. Spominski dnevi in praznovanja na Slovenskem od sredine 19. stoletja do danes. (slikovno gradivo izbrala Darja Kerec in Dejan Vončina). Založba Modrijan, Ljubljana 1999, 181 strani, ilustr.

Prazniki so dnevi, posvečeni pomembnim dogodkom ali spominu na le-te. Veliko povedo o ljudeh, ki praznujejo, o njihovih navadah, vrednotah, družbenih in verskih pogledih in so nekakšen odraz civilizacije, kulture posameznega naroda.

Knjiga *Zastave vihrajo* prikazuje in opisuje spominske dneve in praznovanja na Slovenskem od sredine 19. stoletja do danes. Besedo "prikazuje" sem uporabila povsem namerno, saj sta Darja Kerec in Dejan Vončina, soustvarjalca knjige, zadolžena za izbor fotografskega gradiva, za objavo namenila precej ustreznih in zgovornih fotografij. Te dajejo bralcu občutek, da v rokah drži "pregled praznovanj slovenskega naroda v slikah", kar po daje knjigi posebno privlačnost.

Knjiga je vsebinsko razdeljena na pet obdobj. Avtor prvega dela z naslovom *Obdobje 1848-1918* je Franc Rozman. Seznan nas z dejstvom, da je bilo v tem času največ blestečih proslav in prireditev ob različnih jubilejih cesarja Franca Jožefa in habsburške dinastije. Praznovali so cesarjev rojstni dan, njegov god,